УДК 330.341.1

І. Р. Будько,
здобувач кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.68

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СЕКТОРА ВИЩОЇ ОСВІТИ У УКРАЇНІ

I. Budko,
aspirant of Dnipro state agrarian and economic university

INSTITUTIONAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION SECTOR IN UKRAINE

У статті зазначено, що інноваційний розвиток економіки залежить від багатьох політичних і економічних чинників. Нині в Україні існує безліч факторів, які перешкоджають процесу інноваційного розвитку економіки. Тому і інноваційний розвиток вищих навчальних закладів відбувається не такими темпами, якими б хотілося. У такій ситуації особлива роль належить державі. Саме держава повинна створити механізми, які стимулюють інноваційний розвиток економіки, вищих навчальних закладів, інноваційна діяльність яких є важливим чинником розвитку інноваційної економіки. У статті проаналізовано стан розвитку сектора вищої освіти в Україні. Визначено основні інституціональні проблеми його розвитку, серед яких: недостатність фінансування; недосконала нормативно-правова база; відрив науки від господарської практики; проведення неефективних заходів стимулювання інноваційної діяльності; низька ефективність заходів, які стимулюють наукову та інноваційну діяльність науково-педагогічних кадрів; несприятливі умови для ведення інноваційного бізнесу; зниження престижу науки і занять науково-дослідницькою діяльністю; невисока результативність досліджень і розробок. Сформульовано пропозиції щодо вирішення інституціональних проблем розвитку сектора вищої освіти в Україні, а саме: внести зміни до чинного законодавства та правових актів України, які мають визначити правовий статус ВНЗ як суб'єкта господарювання; вирішити на законодавчому рівні питання комерціалізації результатів інноваційної діяльності ВНЗ; удосконалити нормативно-правову базу та розробити дієві механізми запровадження державно-приватного партнерства в науковій, науково-технічній діяльності; розробити ефективний механізм податкового стимулювання комерціалізації наукових розробок щодо залучення приватного капіталу у сферу вищої освіти; розробити ефективний правовий механізм фінансування проектів ВНЗ; забезпечити рівень заробітної плати та соціальних гарантій наукових працівників ВНЗ на рівні наукових працівників державних академій наук.

In the article states, that the innovative development of the economy depends on many political and economic factors. There are many factors that hinder the process of innovative development of the economy in Ukraine. Therefore, the innovative development of higher education institutions is not as fast as it would be desirable. In such a situation a special role belongs to the state. The State must create mechanisms that stimulate the innovative development of the economy, higher education institutions, whose innovative activity is an important factor in the development of an innovative economy. There are analyzed the state of development of the sector of higher education in Ukraine in the article. The basic institutional problems of its development are determined, among them: insufficiency of financing; imperfect regulatory framework; separation of science from economic practice; conducting ineffective measures to stimulate innovation activity; low effectiveness of

measures that stimulate scientific and innovative activities of scientific and pedagogical personnel; unfavorable conditions for conducting innovative business; reduction of the prestige of science and occupation of research activities; low effectiveness of research and development. Proposals for solving institutional problems of the development of the higher education sector in Ukraine are formulated, namely: to amend existing legislation and legal acts of Ukraine, which should determine the legal status of the university as a business entity; to solve on a legislative level the issues of commercialization of the results of innovative activity of higher educational institutions; to improve the regulatory framework and to develop effective mechanisms for the implementation of public-private partnership in scientific, scientific and technical activities; to develop an effective mechanism of tax incentives for the commercialization of scientific developments in attracting private capital into higher education; to develop an effective legal mechanism for financing higher education projects; to ensure the level of wages and social guarantees of scientists of higher educational institutions at the level of scientists of state academies of sciences.

Ключові слова: державне регулювання, вища освіта, вищий навчальний заклад, науковий потенціал, комерціалізація науки.

Key words: state regulation, higher education, higher educational institution, scientific potential, commercialization of science.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інноваційний розвиток є найважливішим фактором соціально-економічного розвитку держави в сучасних умовах модернізації економіки. Необхідною умовою інноваційного розвитку є підготовка висококваліфікованих кадрів, які володіють інноваційним мисленням. Рішенням даної задачі, тобто підготовкою кадрів, здатних забезпечити інноваційний розвиток економіки, головним чином, займаються вищі навчальні заклади. З метою забезпечення України фахівцями, які здатні активно впливати на формування і розвиток інноваційної економіки, вищі навчальні заклади повинні постійно підвищувати якість роботи у всіх сферах своєї діяльності. Тобто в сучасних умовах господарювання заклади вищої освіти самі повинні здійснювати інноваційну діяльність, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Інноваційний розвиток економіки залежить від багатьох політичних і економічних чинників. Так склалося, що в нашій країні існує безліч факторів, які перешкоджають процесу інноваційного розвитку економіки. Тому і інноваційний розвиток вищих навчальних закладів відбувається не такими темпами, якими б хотілося.

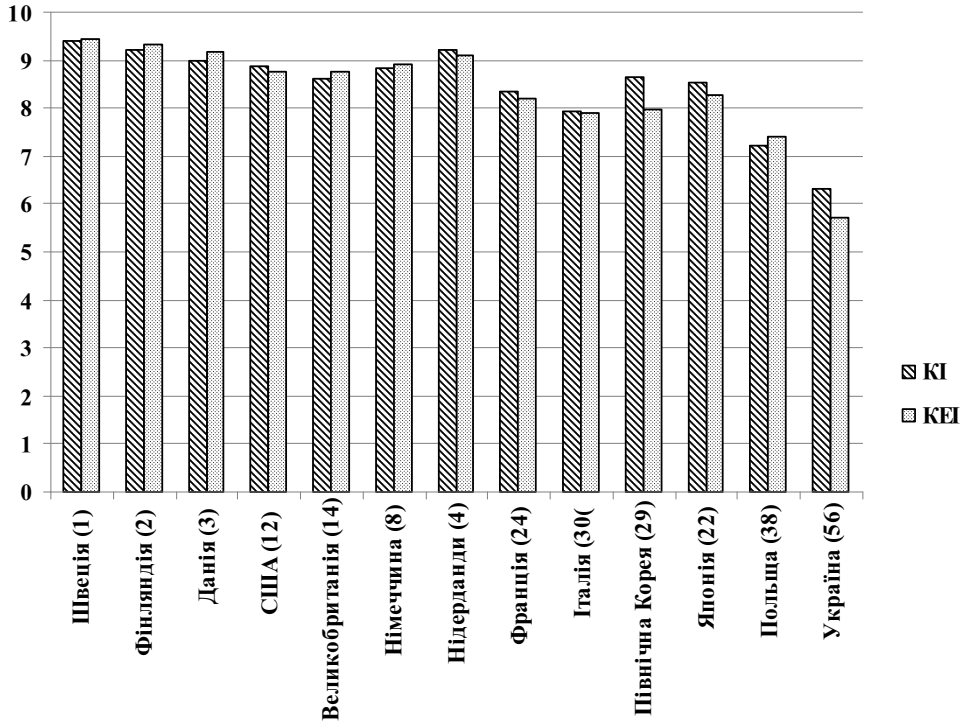

Рис. 1. Індекс знань і економіки знань за 2012 р., 146 країн

Джерело: [5].

Рис. 2. Фактори, що стримують інноваційних розвиток в Україні

У такій ситуації особлива роль належить державі. Саме держава повинна створити механізми, які стимулюють інноваційний розвиток економіки, вищих навчальних закладів, інноваційна діяльність яких є важливим чинником розвитку інноваційної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значний внесок у розвиток держаного регулювання системи вищої школи зробили видатні українські та зарубіжні вчені, політичні діячі, урядовці, серед яких можна виділити Л.Гриневич, А. Кобець, О. Кузьміна, П. Кулікова, І. Приходько та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасного стану сектора вищої освіти України та розробка заходів щодо посилення ролі держави у підвищенні рівня якості вищої освіти в Україні з урахуванням можливостей вищих навчальних закладів (ВНЗ) і потреб ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Модернізація економіки — це цілеспрямований процес, що містить комплекс заходів щодо формування економіки, яка заснована на знаннях та інноваційних перетвореннях з використанням науково-інноваційного потенціалу ВНЗ.

З метою визначення стану сектору вищої освіти проведемо дослідження таких показників, як індекс економіки знань та індекс знань

Індекс економіки знань (KEI) — комплексний показник для оцінки ефективності використання країною знань з метою її економічного та соціального розвитку. Даний показник характеризує рівень розвитку тієї чи іншої країни або регіону по відношенню до економіки знань.

Таблиця 1. Джерела фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок, тис. грн

Джерела фінансування	2000 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Кошти бюджету	614513,5	1711174,5	4088390,6	3992167,8	3910777,9	4896372,4
З них державного бюджету	18582,4	51411,2	4021539,9	3915356,4	3700856,5	4740059,9
Власні кошти	61294,6	61294,6	1927807,3	2783319,2	1146032,5	1340848,1
Кошти організацій державного сектору	-	-	302395,4	281614,6	361549,5	718655,6
Кошти організацій підприємницького сектору	785788,4	1680100,3	1842145,4	1713368,4	3369509,9	3007752,7
Кошти організацій сектору вищої освіти	-	-	5006,5	3702,8	7374,7	8860,1
Кошти приватних некомерційних організацій	-	-	2887,9	141,7	2797,4	2838,2
Кошти іноземних джерел	477079,1	1258037,9	2043013,1	2077566,1	2550345,8	3262844,1
Кошти інших джерел	89081	121191,1	108681,7	150008,9	182309,8	141125,2
Всього джерел	2046339	5160399,8	10320327,9	11001889,5	11530697,5	13379292,4

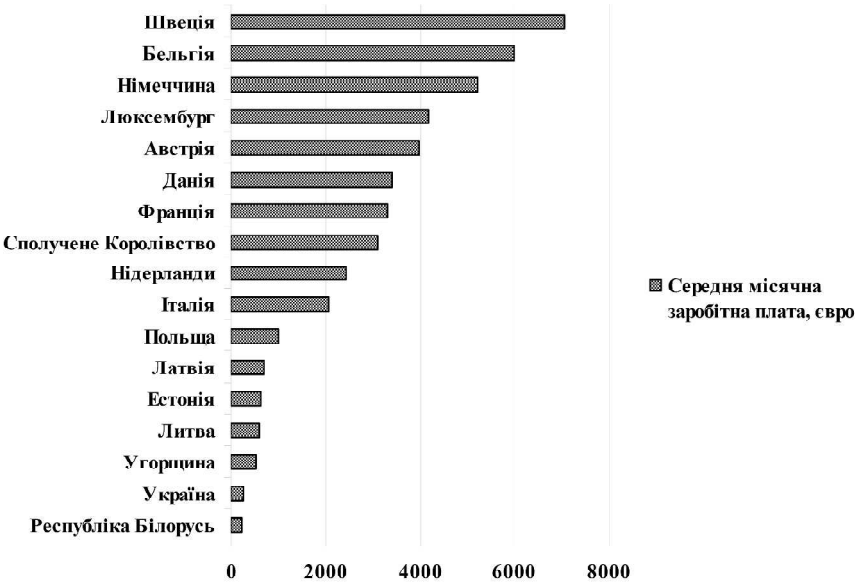

Рис. 3. Середня місячна заробітна плата, євро

Індекс знань (KI) — комплексний економічний показник для оцінки здатності країни створювати, приймати і поширювати знання. Такий показник визначає потенціал тієї чи іншої країни або регіону по відношенню до економіки знань. В Україні, на жаль, недостатньо використовується потенціал економіки знань, хоча і забезпечена досить високим творчим, інтелектуальним, фаховим, науково-технічних потенціалом. Однак порівняно невисокий індекс економіки знань свідчить про те, що цей потенціал використовується недостатньо (рис. 1).

Практика формування інноваційної економіки свідчить, що існують певні фактори, які стримують її успішний розвиток в державі та її регіонах, а також в освітньому процесі (рис. 2).

Серед них можна виділити низьку ефективність процесу управління інноваційною діяльністю у ВНЗ, як основної "опорної" крапки розвитку інноваційної економіки, підготовки кваліфікованих кадрів і діяльності малого інноваційного підприємництва в регіоні.

В Україні нині відсутня реальна можливість активізувати інноваційну діяльність ВНЗ. Це пов'язано з тим, що розвиток підприємницьких функцій українських університетів зіштовхується із численними інституціональними бар'єрами.

Розглянемо основні інституційні та інфраструктурні обмеження розвитку вітчизняної і системи освіти, які гальмують процес перетворення науково-інноваційного потенціалу ВНЗ у фактор модернізації економіки країни.

1. Відсутність або недостатнє фінансування науки — досліджень і розробок, інноваційних проектів, які вимагають великих фінансових витрат. Державне фінансування вищої освіти та науки в Україні є вкрай незадовільним і не відповідає вимогам і нормам законів України "Про освіту" та "Про вищу освіту". Відповідно держава втрачає передові позиції щодо рівня освіченості громадян, скорочуються масштаби та рівень якості підготовки науково-педагогічних кадрів, помітно погіршуються умови для творчої роботи вчених і викладачів [3].

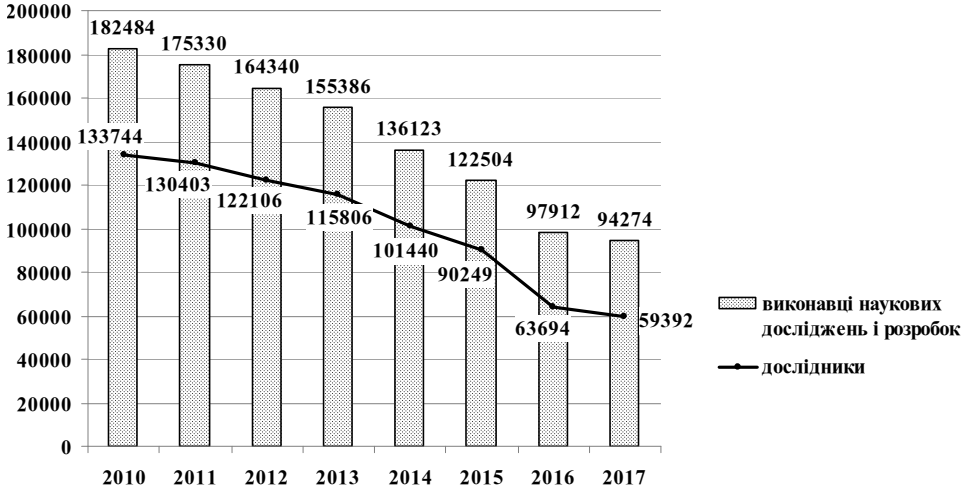

Рис. 4. Кількість дослідників, які здійснювали наукові дослідження та розробки, осіб

Так, у 2017 році, питома вага загального обсягу витрат у ВВП України становила 0,45%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету — 0,16%. За даними 2016 року, частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Швеції — 3,25%, Австрії — 3,09%, Німеччині — 2,94%, Данії — 2,87%, Фінляндії — 2,75%, Бельгії — 2,49%, Франції — 2,25%; меншою — у Македонії, Латвії, Румунії, Кіпрі та Мальті (від 0,46% до 0,77%).

Внутрішні витрати України на наукові дослідження і розробки за останні роки, показали їх щорічне збільшення, в якому основним джерелом фінансування досліджень і розробок, як і раніше, залишається державний бюджет, на який щорічно приходиться до 50% внутрішніх витрат (2000 р. — 30 %, 2010 р. — 33,1%, 2014 р.— 39,6 %, 2015 р. — 36,3 %, 2016 р. — 33,9 %, 2017 р. — 36,6 %). Загальний обсяг витрат на виконання наукових досліджень і розробок у 2017 році у порівнянні з 2000 роком збільшився майже в 6 разів (табл. 1).

За 2000—2017 рр. збільшився обсяг фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок з різних джерел. Так, фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень здійснювалося в основному за рахунок власних коштів, що у 2017 році у порівнянні з 2010 роком збільшилось на 1279554 тис. грн; коштів організацій підприємницького сектору — на 1327648 тис. грн; коштів іноземних джерел — на 2785765 тис. грн.

2. Недосконала нормативно-правова база, в тому числі з прав на інтелектуальну власність (низька ефективність правових норм, недостатній захист прав інтелектуальної власності). Треба відмітити, що в Україні нині сформовано законодавчу базу, яка регулює освітній процес. Але за наявності достатньо широкої законодавчої бази, яка хоча й репрезентує регулятивні функції держави щодо інноваційного розвитку наукової та освітньої галузі, вона потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Це пояснюється тим, що окремі нормативно-правові акти вичерпали свій регуляторний ресурс та не відповідають сучасному стану та цілям університетської освіти.

За міжнародним рейтингом рівня захисту прав інтелектуальної власності, країни Західної Європи, США і Східної Азії обігнали Україну у 2017 р., відтіснивши її на 117 місце, з індексом 4,0 (з 10 можливих) [8]

3. Відрив науки від господарської практики. У нинішніх умовах реалізації євроінтеграційних пріоритетів України виникає необхідність взаємодії освіти та науки з реальним економічним простором, налагодження форм і механізмів зв'язків із фінансовими, соціальними інститутами задля вирішення нових ринкових завдань — підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до потреб ринку праці, впровадження наукових досліджень у сучасне виробництво тощо [1].

4. Проведення неефективних заходів стимулювання інноваційної діяльності через оподаткування і кредитування інноваційних підприємств. У світовому рейтингу за рівнем кредитування Україна займає 61 місце, а за індексом оподаткування, що включає кількість платежів на рік, витрачений час і загальне податкове навантаження — 84 місце [2].

5. Низька ефективність заходів, що стимулюють наукову та інноваційну діяльність науково-педагогічних кадрів. Низький рівень заробітної плати фахівців, зайнятих науково-дослідною і викладацькою діяльністю, невисокі гранти, відсутність преміювання у порівнянні з країнами з розвиненою економікою не сприяють залученню талановитих випускників до наукових досліджень і викладання (рис. 3).

Нині викладачі, які працюють в університетах України в середньому отримують заробітну плату, що дорівнює в еквіваленті 260 євро, тоді як викладачі Швеції — 7005 євро, Німеччини — 5210 євро, Великобританії 3119 євро (рис. 3). Як наслідок, відбувається відтік кадрів з ВНЗ у пошуках більш оплачуваної роботи в інших сферах діяльності або за кордон.

6. Недостатньо сприятливі умови для ведення інноваційного бізнесу в цілому. В цьому випадку мова йде про нерозвиненість венчурного бізнесу, наявність надмірної бюрократизованості, інші труднощі ведення цього бізнесу.

7. Зниження престижу науки і здійснення науково-дослідницької діяльності. Низький статус науки в суспільстві, застаріле обладнання, погані умови праці в закладах вищої освіти та низька заробітна плата не приваблюють молоді кадри, про що свідчать дані про динаміку чисельності дослідників (рис. 4).

8. Відносно невисока результативність досліджень і розробок. Згідно глобального індексу інновацій (GII), який оцінює роль окремих осіб і підприємств в інноваційному процесі та ефективність реалізації інноваційного потенціалу, в 2017 р. Україна зайняла 50 місце із 127 [2].

Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що для розвитку інноваційної економіки необхідно забезпечити більш тісну взаємодію ВНЗ з підприємствами, а в окремих випадках — їх інтеграція. Для цього на базі ВНЗ повинні створюватися об'єкти інноваційної інфраструктури (технопарки, ресурсні центри, малі інноваційні підприємства та ін.).

З огляду на всі ці проблеми, вважаємо, що назріла об'єктивна необхідність розробити механізм управління інноваційною діяльністю ВНЗ, що охоплює всі елементи інноваційного ланцюжка зі створення та комерціалізації інноваційної продукції, а також підготовку фахівців з їх залученням до інноваційної діяльності. Так, у сучасній економіці управління інноваційною діяльністю ВНЗ вимагає відмінного знання патентної системи для отримання максимальної вигоди. Проведення вчасного та якісного патентування власних розробок дозволяє:

— забезпечити ефективний захист виробників продукції від недобросовісної конкуренції, адже саме наявність прав на об'єкти інтелектуальної власності підтверджує факт наявності виняткових прав на власну продукцію і попереджає конкурентів про неможливість незаконного виробництва запатентованої продукції, технології;

— використовувати можливість передачі прав використання результату інтелектуальної діяльності, у вигляді ліцензій або відчуження виключних прав з отриманням відповідної матеріальної вигоди;

— зайняти стійке положення на ринку збуту продукції розробкам ВНЗ та її правовласнику;

— залучити венчурні фінансові кошти з державних, регіональних і муніципальних джерел для реалізації інноваційного проекту;

— забезпечити облік результатів інноваційної діяльності в організації, тим самим підвищити її ринкову вартість;

— використовувати можливість освоєння зарубіжних ринків.

Отже, з метою вирішення інституціональних проблем розвитку сфери вищої освіти України необхідно вжити наступних заходів:

— внести зміни до чинного законодавства та правових актів України, які мають визначити правовий статус ВНЗ як суб'єкта господарювання, зокрема, визначити питання правового режиму майна, права розпорядження коштами, отриманими від господарської діяльності, права бути засновником товариств;

— вирішити на законодавчому рівні питання комерціалізації результатів інноваційної діяльності ВНЗ;

— удосконалити нормативно-правову базу та розробити дієві механізми запровадження державно-приватного партнерства в науковій, науково-технічній діяльності;

— розробити ефективний механізм податкового стимулювання комерціалізації наукових розробок щодо залучення приватного капіталу у сферу вищої освіти, враховуючи досвід країн з розвиненою економікою;

— розробити ефективний правовий механізм фінансування проектів ВНЗ;

— забезпечити рівень заробітної плати та соціальних гарантій наукових працівників ВНЗ на рівні наукових працівників державних академій наук.

ВИСНОВКИ

Не підлягає сумніву той факт, що роль держави у сфері освіти є визначальною. Вона створює умови для функціонування освітньої галузі, здійснює заходи щодо недопущення й усунення негативних проявів ринкових відносин, вирішує проблеми, які не можуть бути вирішені через ринкові механізми, а також розробляє механізми, які стимулюють інноваційний розвиток економіки та ВНЗ.

На жаль, в Україні відсутня реальна можливість активізувати інноваційну діяльність ВНЗ. Це пов'язано з тим, що розвиток підприємницьких функцій українських університетів зіштовхується із численними інституціональними бар'єрами.

З огляду на це вважаємо, що назріла об'єктивна необхідність розробити механізм управління інноваційною діяльністю ВНЗ, що охоплює всі елементи інноваційного ланцюжка зі створення та комерціалізації інноваційної продукції, а також підготовку фахівців з їх залученням в інноваційну діяльність.

Література:

1. Буличева Н.А., Сучасні правові та організаційні проблеми фінансування вищої освіти в Україні / Н.А. Буличева, Ю.І. Пивовар [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://radnuk.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.html

2. Глобальний інноваційний індекс [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf

3. Денисенко М.П. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи / М.П. Денисенко, С.В. Бреус // Вчені записки Університету "Крок". — 2013. — Вип. 33. — С. 17—24.

4. Меняйло В. Комерціалізація результатів наукових досліджень вищих навчальних закладів України як пріоритет державної політики у сфері вищої освіти / В. Меняйло [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-18.pdf]

5. Міжнародний індекс захисту прав власності: місце України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.pressreader.com/

6. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. — 178 с.

7. Наукова та інноваційна діяльність України, 2013 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. — 287 с.

8. Сушко К.В. Місце України у глобальних економічних рейтингах / В.К. Сушко // Мукачівський державний університет. — 2017. — № 9. — С. 110—114.

References:

1. Bulicheva, N. A. and Pivovar, Yu.I. (2010), "Modern Legal and Organizational Problems of Higher Education Financing in Ukraine", available at: http://radnuk.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.html (Accessed 10 Feb 2019).

2. Dutta, S. Lanvin, B. and Wunsch-Vincent, S. (2017), "Global Innovation Index", available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf (Accessed 10 Feb 2019).

3. Denisenko, M.P. (2013), "Higher education in Ukraine: problems and perspectives", Scientific notes of the University "Krok", vol. 33, pp. 17—24.

4. Menyaylo, V. (2013), "Commercialization of results of scientific researches of higher educational institutions of Ukraine as a priority of state policy in the field of higher education", available at: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-18.pdf (Accessed 10 Feb 2019).

5. Pressreader (2019), "International property rights protection index: Ukraine's place", available at: https://www.pressreader.com/ (Accessed 10 Feb 2019).

6. State Statistics Service of Ukraine (2017), Naukova ta innovatsijna diial'nist' Ukrainy [Scientific and innovative activity of Ukraine: Data Base, State Statistics Service of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

7. State Statistics Service of Ukraine (2013), Naukova ta innovatsijna diial'nist' Ukrainy [Scientific and innovation activity of Ukraine, Data Base, State Statistics Service of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

8. Sushko, K.V. (2017), "Ukraine's Place in Global Economic Rankings", Mukachevo State University, vol. 9, pp. 110—114.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2019 р.